

A FELTÉTEL NÉLKÜLI ALAPJÖVEDELEM

POLITIKAI FILOZÓFIAI ÚTMUTATÓ A TÁRSADALMI DELIBERÁCIÓHOZ*

BEVEZETÉS

A feltétel nélküli alapjövedelem (FNA) fogalmát a következőképpen határozzuk meg. Az FNA a politikai közösség által rendszeresen fizetett, *alapvető szükségletekre* elegendő *jövedelem*, melyre a közösség minden tagja *egyéni* alapon és *feltétel nélkül* jogosult. E meghatározásnak – ahogy a kurzívval szedett kifejezések száma is mutatja – hat lényegi pontja van.

1. FNA-t mindenki kap.
2. Az FNA-t mindenki pénzben és nem élelmszerben vagy más természeti javakban kapja.
3. FNA-ra mindenki egyéni alapon jogosult, és nem családoknak és/vagy háztartásoknak fizeti a politikai közösség.
4. Az FNA arra elegendő, hogy fedezze az étkezés és lakhatás költségeit; luxuskiadásokra nem futja belőle.
5. Az FNA-hoz a közösség tagjai rendszeresen (évente, havonta, hetente) jutnak hozzá. Ez különbözteti meg az FNA koncepcióját attól az elképzeléstől, amely szerint mindenki felnőtté válásakor (18 vagy 21 évesen) az államtól egyszeri alkalommal kap egy jelentősebb összeget, amely segíti megvalósítani az életcéljait. Például finanszírozni tudja belőle az egyetemi tanulmányait, de ha úgy látja jónak, akár el is tőzsdézheti.¹
6. FNA-ra mindenki feltétel nélkül jogosult, vagyis függetlenül attól, hogy rászorul-e, s hogy szándékában áll-e kereső munkát vállalni. Ez különbözteti meg az olyan szociális juttatásoktól, mint a munkanélküli segély vagy a családi pótlék. Ugyancsak ez különbözteti meg az FNA koncepcióját attól a

GÉBERT JUDIT
TÓZSÉR JÁNOS

javaslatától is, amely valamilyen társadalmilag hasznos munka végzésétől teszi függővé a jövede-

lem kiutalását. Például az egyén társadalmi munkában vegyen részt (hátrányos helyzetű gyerekeket korrepetáljon, időseket gondozzon stb.), vagy a politikai életben tevékenykedjen.²

Az utóbbi időben több országban és/vagy régióban merült fel az FNA bevezetésének gondolata, amelyet mindenütt élénk társadalmi vita övez. A vita két fő kérdés körül forog. Az egyik gazdasági és országokként/régiókként változó: *elviselné-e* a kérdéses gazdaság az FNA fokozatos vagy azonnali bevezetését? A másik filozófiai és általános: *igazságos-e* az erőforrások olyasfajta (újra)elosztása, amely az FNA bevezetésével jár? Az alábbiakban kizárólag ez utóbbi kérdéssel foglalkozunk: gazdasági kalkulációkkal nem fog találkozni az olvasó.

Noha mindketten rokonszenvezünk az FNA koncepciójával, szkeptikusok vagyunk a tekintetben, hogy konkluzív filozófiai megfontolások szólnának az FNA bevezetésének igazságosságára mellett. A filozófia egyetlen területén sincsenek konkluzív filozófiai érvek; egyetlen filozófiai probléma sincs, amelynek megoldása kapcsán konszenzus volna a különböző filozófusok között.³ Úgy látjuk: ahogy a filozófia egyéb területein, az FNA esetében is az alapvető intuíciónk *különböznek egymástól*. Az embereknek (beleértve a professzionális filozófusokat is) *eltér* egymástól a társadalmi igazságossággal kapcsolatos morális meggyőződésük.

Annak ellenére, hogy sem pro, sem kontra nincsenek konkluzív filozófiai érvek, előbb-utóbb számos politikai közösségben a tagoknak dönteniük kell: olyan társadalomban kívánnak-e élni, amelyben van FNA, vagy olyanban, amelyben nincs. E döntés során a politikai közösségnek azt kell mérlegelnie, *milyen értékekhez igazodva* képzelik el a jövőjüket. Mármost e jövőkép meghatározásának *széles körű* és *lehetőség szerint racionális* társadalmi párbeszéd útján kell megszületnie. Ezért különösen fontos, hogy a politikai közösség tagjai világosan lássák az FNA-t tartalmazó és az FNA nélküli társadalmi vízió háttérében

* ■ Ez a tanulmány a *Századvég* bevont számában jelent (vona) meg.

¹ ■ Lásd például Bruce A. Ackerman – Anne Alstott: *The Stakeholder Society*. Yale University Press, New Haven, 2000.

² ■ Robert J. van der Veen: Real Freedom versus Reciprocity: Competing Views on the Justice of Unconditional Basic Income. *Political Studies*, 46 (1998), 1. szám, 140–163. old.

³ ■ David Bourget – David Chalmers: What Do Philosophers Believe? *Philosophical Studies*, 170 (2014), 3. szám, 465–500. old.; Tózsér János: Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? *Magyar Filozófiai Szemle*, 57 (2012), 1. szám, 159–172. old.

húzódó értékeket, s azokat a társadalmi igazságossággal kapcsolatos alapvető megfontolásokat, amelyek felhozhatók az FNA bevezetése mellett vagy ellene. Ahogy Amartya Sen fogalmaz: „[é]rtékeinket csak akkor tudjuk megfelelő tájékozottsággal és nem mások irányítása alatt kialakítani, ha egymással nyíltan kommunikálhatunk és vitatkozhatunk.”⁴

Egyvalamitől kell tehát óvakodnunk, s ezt nem tudjuk eléggé hangsúlyozni: a demagóg megnyilatkozásoktól. Két példa. „FNA nélkül a munkaerőpiac rabszolgái vagyunk” – gyakran hallottuk e szlogent, mely demagóg volta ellenére sokak szemében igazolja az FNA bevezetésének szükségességét, mi több, elkerülhetetlenségét. Vagy: „a lehető legnagyobb igazságtalanság és pazarlás FNA-t adni a gazdagoknak” – ugyancsak gyakran hallottuk ezt a szintén demagóg (ráadásul az FNA koncepciójának félreértéséről tanúskodó) „érvt”, amely sokak szemében az FNA nyilvánvaló abszurditását bizonyítja. Nos, az ilyen típusú felületes, gyakran zsigeri megnyilatkozásoktól kell tartózkodnunk, amikor ebben a rendkívül fontos kérdésben állást foglalunk. Épp az a legzavaróbb az FNA körüli közéleti vitákban, hogy az érvek és ellenérvek ütköztetése helyett egy eszköz fetiszizálása, démonizálása folyik.

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy felszínre hozzuk azokat a társadalmi igazságossággal kapcsolatos alapvető meggyőződéseket, amelyek az FNA-t tartalmazó és az FNA nélküli társadalmi víziók háttérében állnak. Más szavakkal: arra teszünk kísérletet, hogy pontosan feltérképezzük a támogatók és az ellenzők világméltóságát gyakran ki nem mondott előfeltevéseit. Az FNA-val kapcsolatban csak akkor alakulhat ki racionális diskurzus, ha a felek ismerik és értik egymás indokait, nem ignorálják és nem becsülik alá azok súlyát. Egy efféle (feltáró) elemzés nélkül az FNA-val kapcsolatos vita könnyen irracionálissá és meddővé válik, ahol is a vitatkozó felek elbeszélnek egymás mellett. Filozófiai kalauzunktól azt várjuk tehát: hozzásegíti a vitatkozó feleket ahhoz, hogy átlássák a vita dialektikáját és álláspontjukat világosabban tudják artikulálni.

Úgy látjuk: az FNA-val kapcsolatos filozófiai vitát öt alapvető kérdés határozza meg.¹ A magánszféra, *vagy* pedig a politikai közösség érdeke élvez-e elsőbbséget?² Az egyént *vagy* pedig a politikai közösséget terheli-e elsősorban felelősség a szegénységért?³ A jóléti juttatások esetében az államnak a szükség *vagy* pedig az univerzalitás elvét kell-e követnie?⁴ Az újraelosztás során az államnak a reciprocitás elvét kell-e alkalmaznia, *vagy* pedig valójában nincs olyan episztemikus helyzetben, hogy jogosan alkalmazhassa?⁵ A

helyes társadalompolitikának a munkapiaci részvétel lehetőségét, *vagy* pedig a munkapiacról való kimaradás lehetőségét kell-e biztosítani? Tanulmányunk ezeken a pontokon megy végig.

Am előbb szeretnénk két tisztázó megjegyzést fűzni e kérdésekhez. Egy: mindegyik kérdés egy-egy alternatívát fogalmaz meg, és könnyen kitalálható, hogy az első opciót az FNA ellenfelei, az utóbbit pedig a hívei választják. Fontos azonban látnunk: még ha valaki történetesen mindig az FNA-barát opciót választja is, akkor sem kell feltétlenül kell elköteleződnie a bevezetése mellett. Ezek az opciók csak *szükséges*, de nem *elégleges feltételei* az FNA pártolásának. Nem tüntetik ki egyértelműen az FNA-t más egyenlőségpárti elosztási politikával szemben. Magyarán: a felállított alternatívapárok nem kizáró jellegűek.

Másrészt: lehetnek olyanok, akik a fentebbi öt alternatívában hol az első, hol a második opcióval rokonszenveznek, vagyis nem „veszik meg” teljes egészében egyik „csomagot” sem. Ebben semmi különös nincs. A két szemben álló csomag elemei között természetes ugyan a viszony, de nem áll fenn közöttük fogalmi-logikai kapcsolat.

I. A „MAGÁNSZFÉRA ÉRDEKE” VERSUS A „POLITIKAI KÖZÖSSÉG ÉRDEKE”

1. Sokak társadalmi igazságossággal kapcsolatos alapvető meggyőződése: a magánszféra érdeke azért előbbre való a politikai közösség érdekeinél, mert a magántulajdonnal kapcsolatos döntések joga kizárólag a magánszférát illeti meg.

A következőről van szó. A legtöbb erőforrás tulajdonjoga jól meghatározott: valós vagy jogi személy

4 ■ Amartya K. Sen: *A fejlődés mint szabadság*. Ford. Hege-dűs Judit. Európa, Bp., 2003. 240. old.

5 ■ Lásd Robert Nozick: *Anarchy, State and Utopia*. Blackwell, Oxford, 1974.

6 ■ Lásd Harry F. Dahms: Capitalism Unbound? Peril and Promise of Basic Income. *Basic Income Studies*, 1. (2006), 1. szám, 1–7. old.

7 ■ Philippe Van Parijs: Reciprocity and the Justification of an Unconditional Basic Income. Reply to Stuart White. *Political Studies*, 45 (1997), 2. szám, 327–330. old.

8 ■ Nozick: *Anarchy, State and Utopia*.

9 ■ Deborah Johnston: Poverty and Distribution: Back on the Neoliberal Agenda? In: Alfredo Saad-Filho – Deborah Johnston (eds.): *Neoliberalism. A Critical Reader*. Pluto Press, London, 2005. 135–141. old.

10 ■ Lásd Susanne MacGregor: The Welfare State and Neoliberalism. In: Saad-Filho–Johnston (eds.): *Neoliberalism*, 142–148. old.

11 ■ Lásd például: Ronald M. Dworkin: *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2000.; Derek Parfit: Equality and Priority. *Ratio*, 10 (1997), 3. szám, 202–221. old.

12 ■ Lásd Elizabeth Anderson: Welfare, Work Requirement and Dependence-Care. *Journal of Applied Philosophy*, 21 (2004), 3. szám, 243–256. old.

birtokában van. Az erőforrás tulajdonosa dönthet arról: elcseréli, eladja vagy átruházza a rendelkezésére álló erőforrást. Magyarán a tulajdonjog minden változása magánszemélyek vagy jogi személyek egymás közötti tranzakción múlik, ennél fogva pedig az, hogy hogyan alakul az erőforrások eloszlásának mintázata, különböző egyéni döntéseknek az eredője.

A két legfontosabb intézmény, amelyen keresztül a magánszemélyek a tranzakcióikat bonyolítják: a piac és a család. Egy erőforrás tulajdonjogára ugyanis két módon lehet jogosan szert tenni: piacon vásárlás és a családtól, barátoktól kapott ajándék vagy öröklés formájában. Egyedül *ezek* számítanak *igazságos* átruházásnak.⁵

Mindez a munka- és tőkepiacra is áll. Ez az a két intézmény, ahol megélhetést nyújtó jövedelem szerezhető. A munkapiacon a lakosság felkínálja a munkaerejét, melyet a vállalatok és az állami szféra megvásárol. Ha tehát valaki (az ajándékozáson és öröklésen kívül) jövedelemre kíván szert tenni, be kell lépnie a munka- és/vagy tőkepiacra, és áruba bocsátania a munkaerejét és/vagy a tőkejavait. (Vegyük észre: az egyén munkaképessége olyan áruba bocsátható erőforrás, amely felett szintén egyes-egyedül az egyén rendelkezik.)⁶

Mármost, az erőforrások eloszlása aszerint alakul, hogy az egyes tőkejavaknak, illetve az egyes személyek munkájának mennyi az észlelt értéke *mások szerint*.⁷ Ha egy szoftverfejlesztő munkájának a piac nagy értéket tulajdonít, a tevékenységét magas fizetéssel jutalmazza. Ennek folytán az illető több erőforrás birtokába jut; s azért birtokolja a magas jövedelmét *jogosan*, mert ahhoz a fentebb említett igazságos átruházás révén jutott.

Magyarán, a javaknak az az eloszlása igazságos, amely igazságos átruházások sorozatán keresztül jött létre; azaz az erőforrások eloszlása kizárólag az átruházások *története* alapján számít igazságosnak.⁸ Az igazságos átruházásokkal természetesen számos eloszlási mintázat kirajzolódhat. Ha egy erőforrásnak magas az észlelt értéke, és a tulajdonosa több erőforrásra tesz szert másoknál, az eloszlás egyenlőtlené válik. Egyeseknek több lesz, másoknak kevesebb, egyesek jobb, mások rosszabb helyzetbe kerülnek, de – és ez a lényeg! – mindez ettől még nem lesz igazságtalan.

Az állami intézmények csak speciális esetekben avatkozhatnak bele a privát tranzakciókba. Kizárólagos feladatuk, hogy kijavítsák a két befolyásoló intézmény (piac és család) működését. Ha ezek nem az igazságos átruházás elveinek megfelelően működnek, akkor (és csak akkor) korrigálhatják ezt a működést.

Így az állam feladata, hogy gondoskodjék az igazságtalanul vagy jogtalanul szerzett birtokrészek jóvátételéről. De – ismételjük – az állami beavatkozás csak akkor jogos, ha valaki igazságtalanul szerzett bizonyos jószágot (lopott, csalt, erőszakos úton kizárt valakit a cserefolyamatból stb.).

Azon felül, hogy mindez így igazságos, így hatékony is. Miért? Azért, mert amikor az állam meg akarja változtatni az igazságos átruházás elveinek megfelelően szerzett javak eloszlását, akkor az *eo ipso* a hatékonyság csökkenésével jár.⁹ Az újracsatálással ugyanis az állam olyanoktól vesz el, akik hatékonyan képesek használni az erőforrásaikat (beleértve a munkaerejüket és szakértelmüket), és olyanoknak adja, akik kevésbé eredményesen tudtak/tudnak élni azokkal. Ha tehát hagyjuk a magánszféra érdekeit érvényesülni, akkor az erőforrások felhasználásának hatékonysága összességében nagyobb lesz, mint ha a politikai közösség beavatkozna.

Egyszóval: jó, sőt kimondottan üdvös, ha azoknak a döntéseknek a túlnyomó része, amelyek az erőforrások eloszlását (és így a társadalom életét) leginkább befolyásolják, *kívül maradnak* a közösségi döntéshozatalon.¹⁰ Ezért élvez a magánszféra és a magánérdek elsőbbséget, és ezért elhibázott (sem nem igazságos, sem nem hatékony) koncepció az FNA.

2. Annak ellenére, hogy sokak szemében a fentebbi nézetnek nincs komolyan vehető alternatívája, másképp is gondolkodhatunk. Eszerint: a társadalmi javak eloszlásának igazságossága nem a nozicki értelemben vett igazságos átruházáson, illetve a hatékonyságon, hanem az *eloszlás mintázatán* múlik. Magyarán az eloszlás mintázatának kell igazságosnak lennie, s ennek megteremtése fontosabb a magánszféra érdekeinél.

Az igazságos eloszlási mintázatnak több felfogása létezik,¹¹ az FNA vonatkozásában azonban csak kétőt érdemes kiemelni. Az egyik szerint az az állam feladata, hogy mindenkinek megadja az *egyenlő lehetőséget* arra, hogy versenybe tudjon szállni a „több mint elégért”. Ez annyit tesz: akik előtt az átlagnál több külső vagy belső akadály áll (például vagyontalan családba születnek, vagy krónikus betegséggel küzdenek), azokat a társadalomnak kötelessége kompenzálni, és számukra is megteremteni az egyenlő lehetőségeket.¹² Miután pedig a politikai közösség eleget tett e kötelességének, az egyénen múlik, hogy akar-e élni a felkínált lehetőséggel, vagy sem.

A másik (előzővel rokon) koncepció szerint az állam feladata az, hogy megteremtse a politikai közösség minden tagja számára a *valódi szabadságot*

(*real freedom*) arra, hogy megvalósíthassa a jó életről vallott elképzeléseit.¹³ Egyrészt az államnak mindenki számára egyenlő formális szabadságot kell teremtenie a biztonságra és önmaga birtoklására. Másrészt az államnak szavatolnia kell, hogy ne legyenek az egyének előtt külső erőforrások vagy belső képességek hiányából fakadó korlátok.

Az előző pontban előadott felfogással szemben tehát nem a tőkepiacra és/vagy a családra, hanem a politikai közösségre hárul a feladat, hogy gondoskodjon az erőforrások igazságos elosztásáról. Következésképpen, a politikai közösségi akaratnak nem pusztán kijavító vagy helyreigazító, hanem *meghatározó* szerepe van. Ahogy láttuk: a nozicki értelemben vett igazságos átruházással szerzett erőforrások elosztási mintázata nagyon különböző lehet. Gyakran (sőt szinte mindig) eltér az egyenlő lehetőség vagy a valódi szabadság értelmében vett igazságos mintázattól. Mármint, a politikai közösség kötelessége, hogy az erőforrások újraosztásával folyamatosan biztosítsa és fenntartsa az egyenlő lehetőségek vagy a valódi szabadság meglétét. Más szavakkal: az államnak nemcsak formális és politikai jogokat kell garantálnia, hanem gazdasági jogokat is (például FNA-t).

E perspektívából nézve a természeti és társadalmi erőforrások használata szempontjából nem a magánszféra érdeke, hanem *minden egyes* egyén jó élet lehetőségére támasztott igénye élvez elsőbbséget. Ennyiben az egyenlő lehetőség és a valódi szabadság megteremtése a politikai közösség számára fontosabb az erőforrások hatékony felhasználásánál. Természetesen ez nem jelenti a magántulajdon intézményének felszámolását. Mindössze azt jelenti, hogy másodlagos a társadalmi berendezkedés méltányosságával szemben.

3. A frontok világosak. Ha úgy látjuk: a magánszféra érdeke és az átruházás elve előbbre való a politikai közösség érdekeinél és az erőforrások egyenlő elosztásánál, minden bizonnyal elutasítjuk az FNA koncepcióját. Ha fordítva: rokonszenvezhetünk az FNA koncepciójával.

II. „AZ EGYÉN GAZDASÁGI ÖNÁLLÓSÁGRA VALÓ KÖTELESSÉGE” VERSUS „A POLITIKAI KÖZÖSSÉG KÖTELESSÉGE”

1. Sokak alapvető meggyőződése: ha valaki rossz helyzetben van, azért elsősorban ő maga a felelős. Nem fejlesztette eléggé a saját emberi tőkét, elmulasztotta az oktatásban való részvételt, nem tette magáévá a többségi társadalom által elvárt munkamorált, nem tartotta meg a munkafegyelmet, nem volt elég rugal-

mas a munkapiac követelményeivel szemben, és még sorolhatnánk. Ahogy Christopher Jencks fogalmaz: „[k]evés a teljesen ártatlan áldozat.”¹⁴

Ugyanezt az álláspontot képviseli Thomas Malthus a népességről szóló klasszikus művében, melyből hosszabban idézünk:

„Amikor valakinek a munkabére alig elég arra, hogy két gyereket neveljen, és az illető öt vagy hat gyereket vállal, természetesen kétségbeejtő helyzetbe kerül. Az illető a munkabér színvonalát hibáztatja azért, mert nem tudja eltartani a családját. Az egyházközségét hibáztatja, mert az lustán és szűkmarkúan teljesíti azt a kötelességet, hogy segítsen neki. A gazdagok kapzsiságát hibáztatja: neki kell szenvednie azért, hogy a gazdagoknak mindenük meglegyen. A társadalom igazságtalan és részrehajló intézményeit hibáztatja, amelyek keveset juttattak neki a Föld erőforrásaiból. A társadalmi berendezkedést hibáztatja, mondván, az ő társadalmi helyzetében elkerülhetetlen az állandó szorongás és másoktól való függőség. A felelősök keresgélése közben azonban soha nem hivatkozik arra, ami a szerencsétlenségét valójában okozza. Az utolsó ember, akire a hibáztatás során gondol: saját maga, akin az elsődleges felelősség nyugszik.”¹⁵

A dolog pofonegyszerű. Minden felnőtt ember morális kötelessége, hogy előteremtse a megélhetéséhez szükséges forrásokat, és ezt ne másoktól várja

13 ■ Yannik Vanderborgh – Philippe Van Parijs: *Alapjövedelem*. Ford. Schneller Dóra. L'Harmattan, Bp., 2005/2007.

14 ■ Christopher Jencks: *Rethinking Social Policy: Race, Poverty, and the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992. 88. old.

15 ■ Thomas Robert Malthus: *An Essay on the Principle of Population; A Summary View of the Principle of Population* (1798). Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 1985. 135. old.

16 ■ Chack-Kie Wong: Rethinking Selectivism and Selectivity by Means Test. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 25 (1998), 2. szám, 119–135. old.; itt: 128. old.

17 ■ Richard Arneson: Egalitarianism and the Undeserving Poor. *The Journal of Political Philosophy*, 5 (1997), 4. szám, 327–350. old.; itt: 335. old.

18 ■ Jon Elster: Comment on van der Veen and Van Parijs. *Theory and Society*, 15 (1986), 5. szám, 709–721. old.; itt: 711. old.

19 ■ Lásd Juhász Judit – Bajmócy Zoltán – Gébert Judit – Málovics György: Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 62 (2015), 5. szám, 544–564. old.

20 ■ Lásd Anderson: *Welfare, Work Requirement and Dependence-Care*.

21 ■ Lásd Michael P. Todaro – Stephen C. Smith: *Economic Development*. Pearson, Boston, 2015.

22 ■ Anandi Mani – Sendhil Mullainathan – Eldar Shafir – Jiaying Zhao: Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 341 (2013), 6149. szám, 976–980. old.

el. Természetesen vannak mentő körülmények. Ha valaki tartósan beteg, vagy súlyos balesetet szenved, attól senki nem vár(hat)ja el, hogy gondoskodjon magáról. Ha azonban nem állnak fenn mentő körülmények, az illetőnek kötelessége, hogy gondoskodjék önmagáról.

E perspektívából nézve: teljesen jogos és igazságos társadalmi gyakorlat, hogy minél jobban teljesíti valaki a gazdasági önállóság követelményét, minél jobban helytáll a tőke- és munkapiacon, annál magasabb társadalmi presztízs illeti meg. És fordítva: teljesen jogos és igazságos társadalmi gyakorlat, hogy annak, aki nem teljesíti a gazdasági önállóság követelményét, nem talál fizető munkát, és különféle segélyekre szorul, csökken a társadalmi státusza.

Félreértés ne essék: az alacsony társadalmi státusz nem önmagában a „segélyből élésből” következik. A társadalom azért értékeli kevesebbre az illetőt, mert *saját hibájából* képtelen a gazdasági önállóság kötelességének megfelelni. Ahogy Chack-Kie Wong fogalmaz: „a jóléti juttatásban részesülők bizonyos *személyes tulajdonságai* okozzák alacsony társadalmi státuszukat (például tehetetlenségük a piaci versenyzésre vagy fizetéseképtelenségük).” (Kiemelés tőlünk – G. J. – T. J.)¹⁶ Vagyis a segélyből élők alacsony társadalmi státusza tipikusan nem a külső körülmények szerencsétlen összjátékából, hanem javarészt belső tulajdonságaikból fakad. Jól mutatja ezt az a tény, hogy akik ténylegesen külső körülmények folytán (például baleset vagy betegség következtében) szorulnak jóléti juttatásokra, nem esnek negatív megítélés alá, nem veszítik el (vagy legalábbis csak mérsékelten) a társadalmi presztízsüket. Mármint, mindez azt támasztja alá, hogy a gazdasági önállóság követelményének megszegői számára a jóléti juttatások bármilyen formája csak is jótékonyosság lehet, az állami intézmények könyörületének jele.

Ebből adódóan az a társadalompolitika a helyes, amely gazdasági önállóságra ösztönzi az érintetteket; azaz a jóléti juttatás kevés, a hozzájutás körülményes és rövid távú. Nem érzéketlenségről és az együttérzés hiányáról van szó. A könnyen megszerzhető, bőséges és hosszú távú jóléti juttatások – könnyen belátható módon – függőséget alakítanak ki a kedvezményezettekben, s e masszív függőséget célszerű elkerülni. Egyetlen társadalmi csoportnak sem jó, ha megélhetése hosszú időn keresztül (akár több generáción keresztül) kizárólag jóléti juttatásokon múlik.

Más szavakkal: a bőséges, könnyen megszerzhető és hosszú távú jóléti juttatások „perverz ösz-

tönzők”,¹⁷ arra sarkallják (még ha öntudatlanul is) a bennük részesülőket, hogy rájuk hagyatkozzanak, és ne teljesítsék a gazdasági önállóságra törekvés maximumát. Ahogy Jon Elster írja: „Egy olyan reform, amely a piaci versenyben biztonsági hálót hoz létre, azt eredményezi, hogy *egyre több* embernek lesz szüksége a piaci hálóra, mert lecsökkenti az arra való ösztönzőket, hogy enélkül boldoguljanak.” (Kiemelés az eredetiben – G. J. – T. J.)¹⁸ Nem is beszélve arról az égbekiáltó igazságtalanságról, hogy e jóléti juttatások előteremtése azokat terheli, akik teljesítik a gazdasági önállóság kötelességét.

2. Annak ellenére, hogy a fentebbi nézet sokak szemében megkérdőjelezhetetlen, másképp is vélekedhetünk. Eszerint: ha az egyén nem talál fizetett munkát, és nem képes megfelelni a gazdasági önállóság követelményének, akkor rossz helyzetéért nem, vagy csak ritkán ő maga, hanem többnyire a fennálló gazdasági és társadalmi környezet a felelős. A politikai közösség mulasztása, ha nem küszöböli ki, szünteti meg ezeket a tényezőket, *a fortiori* a jóléti juttatásokkal az állam nem kegyet gyakorol, hanem a *kötelességét* teljesíti. Az állam jótékonyágát hangsúlyozó nézet hívei igenis érzéketlenségről, sőt tudatlanságról tesznek bizonyosságot: szegénységben élni csapdahelyzet, amely egészen eltérő képet mutat, mint amit a fentebbi érvelés előfeltételez.¹⁹

A következőkről van szó. A mélyszegénységben élőknek számos hátránnyal kell megküzdeniük a munkapiacon. Tipikusan ők kapják a legrosszabb állásajánlatokat, amelyekhez gyakran kétségbe vonható szerződések, felelőtlen munkaadók és bizonytalan fizetések társulnak. Ehhez hozzájárul az állandó félelem attól, hogy elveszíthetik a munkájukat, és ha ez bekövetkezik, újra keresztül kell menniük egy hosszadalmas, nemegyszer megalázó bürokratikus procedúrán, hogy újból jogosulttá váljanak a munkanélküli segélyre. Ezért a foglalkoztatásból eredő jövedelem számukra bizonytalan; a munkanélküli segély vagy más juttatás lényegesen nagyobb biztonságot jelent.²⁰

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a negatív tényezők egy része *pszichológiai* természetű – gondoljunk csak a gyerekkorban elsajátított rossz viselkedésmintákra, a tanult tehetetlenség jelenségére, a csökkenő kognitív kapacitásra.²¹ Például a mélyszegénységben élőknek a mindennapos pénzügyi problémáik miatt kevesebb kognitív kapacitásuk marad *bármilyen másra*.²² Mindez azt mutatja, szemben az előző pontban előadottakkal, hogy a rossz körülmények között élők nemcsak a külső körülmé-

nyekért, hanem belső tulajdonságaikért *sem* tehetők teljes egészében felelőssé.

Az ímént felsorolt tényezők kölcsönhatásban vannak egymással, könnyen negatív spirált alakítanak ki. Ha például valaki egészségtelen körülmények között él, és gyerekkorában rossz viselkedésmintákat sajátított el, kevésbé lesz produktív, nehezebben talál munkahelyet, s ha talál is, kevésbé lesz képes megtartani. Ha meg elveszti az állását, az alacsonyabb önbecsüléshez vezet, és még súlyosabb pénzügyi problémákat eredményez. Egész egyszerűen olyan külső és belső tényezőkön múlik, hogy valaki ki tud-e lépni szorongatott helyzetéből, amelyek szinte teljes egészükben *kívül esnek az illető kontrollján*. Következésképpen, a politikai közösségnek kötelessége kompenzálni a szegénységi csapda negatív következményeit, és mindent meg kell tennie azért, hogy az illető valódi esélyekkel induljon az életben.

S még valami, amit látni kell. Az a fajta jóléti politika, amely szűkkeblűen méri a jóléti juttatásokat, egészen más hatással van a közepesen rossz és a különösen rossz helyzetben lévőkre. Egy alacsony mértékű jóléti juttatás valóban motiválhatja a közepesen rossz helyzetben lévőket a gazdasági önállóságra törekvésben. Áthidalhatja a szakadékat a két munkahely közötti jövedelem nélküli időszakban, és kiegészítheti az alacsony béreket. A különösen rossz helyzetben lévők számára azonban, akiknek vajmi kevés az esélyük, hogy munkát találjanak, s akik már hosszú ideje nem rendelkeznek fizetett munkával, az alacsony és rövid távú jóléti juttatás katasztrófális következményekkel (éhezéssel, megélhetési bűnözéssel stb.) járhat.

Másképp fogalmazva: a jóléti juttatásokat szűken mérő politika épp azokon nem segít, akik a legrosszabb helyzetben vannak. Célszerűnek tűnik ezért azoknak is adni, akik „csak” közepesen szegények, *horribile dictu* azoknak is, akik nem szorulnak rá, mint ellenkezőleg: cserbenhagyni azokat, akiknek a legnagyobb szükségük volna segítségre.

3. A frontok világosak. Ha úgy gondoljuk: az egyén kötelessége, hogy megteremtse a maga számára a gazdasági önállóságot, és ennek elmulasztásáért szinte mindig őt terheli felelősség, akkor minden bizonyosan nem rokonszenvezünk az FNA eszméjével. Ha azonban úgy gondoljuk: az egyén rossz gazdasági helyzete inkább a saját kontrollján kívül eső tényezők eredménye, amelyeket a politikai közösségnek kötelessége kompenzálni, akkor célravezető eszközként tekinthetünk az FNA koncepciójára.

III. „A SZÜKSÉG ELVE” VERSUS „AZ UNIVERZALITÁS ELVE”

1. Sokak szerint a politikai közösségtől kapott juttatások kiosztásakor mindenekelőtt a *szükség elvét* kell szem előtt tartani, amely az egyik legalapvetőbb morális meggyőződésünkben fakad. Vegyük a következő példát: ha egy idős ember nem tud egyedül átkelni az úttesten, akkor segítségre van szüksége, és mindannyian kötelességünknek érezzük, hogy támogassuk őt ebben. Ha azonban valaki erre egyedül is képes, akkor a segítség felesleges, sőt esetenként káros, vagy akár emberi méltóságot sértő is lehet.

A szükség elve valójában két kijelentés konjunkciója. Egyrészt azé, hogy csak az jogosult jóléti juttatásokra, aki rászorul. Ha valaki tartósan beteg, súlyos baleset érte, önhibáján kívül elveszítette a munkahelyét, gyereke(ke)t nevel, családtago(ka)t ápol stb. – mind-mind olyan helyzet, amelyben méltán elvárható a politikai közösségtől, hogy valamilyen jóléti juttatás útján segítse az illetőt. Másrészt azé, hogy azt, akinek van mit a tejbe aprítani, és nem szorul rá, semmiféle jóléti juttatás nem illeti meg.

Magyarán, a rossz helyzetben lévőket támogatni kell, mert így szolidáris és igazságos; ellenben a jómódúaknak adni felesleges és igazságtalan: egyet jelent a közös erőforrások értelmetlen pazarlásával. Mindez olyan evidens és magától értetődő, hogy nem is érdemes több szót vesztegetni rá.

2. Annak ellenére, hogy a szükség elve valóban mélyen bennünk gyökerező morális meggyőződés, nem feltétlenül kell minden további nélkül elkötelezni magunkat mellette. Gondolhatjuk azt is: a politikai közösségtől kapott juttatások kiosztási elvének nem a szükség, hanem az *univerzalitás elvét* kell követnie. Függetlennek kell lennie attól, hogy valakinek szüksége van-e segítségre, vagy nincs.

Az univerzális juttatások eszméje mellett legalább kétféleképpen lehet érvelni. Először is lehet *konzekvencionalista* alapon. Eszerint: az univerzális juttatások következményei jobbak, mint a szükség

23 ■ Thomas Paine: *Agrarian Justice* (1794). CreateSpace Independent Publishing Platform, Louisville, 2014.

24 ■ Thomas Spence: *The Rights of Infants* (1797). In: J. Cunliffe – G. Erreygers (eds.): *The Origins of Universal Grants*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004. 81–91. old.

25 ■ Charles Fourier: *La fausse industrie* (1836). Anthropos, Paris, 1967.

26 ■ Vanderborcht – Van Parijs: *Alapjövedelem*.

27 ■ Allen Buchanan: Justice as Reciprocity versus Subject-Centered Justice. *Philosophy & Public Affairs*, 19 (1990), 3. szám, 227–252. old.; itt: 244. old.

28 ■ John Rawls: The Priority of Right and the Ideas of the Good. *Philosophy & Public Affairs*, 17 (1988), 4. szám, 251–276. old.

29 ■ Elster: Comment on van der Veen and Van Parijs, 713. old.

elvéen alapuló juttatásokéi. Az univerzális juttatások – szemben a szükségelvű juttatásokkal – nem stigmatizálnak (mivel aki rossz helyzetben van, ugyanúgy kap, mint aki nincs), biztosan nem marad ki belőlük senki (mivel mindenkinek járnak), biztonságot jelentenek (mivel nem egy hatóság döntésétől függ, hogy megkapja-e valaki), és kevesebb adminisztratív terhet rónak az igazgatásra (mivel nincs szükség olyan apparátusra, amely megvizsgálja, ki szenved szükségét).

A másik érvelés fontosabb. Eszerint: azért mindenkinek alapvető emberi joga az univerzális juttatás, *függetlenül* a szükségleteitől, mert mindenkinek egyformán joga, hogy egyenlően részesüljön a Föld erőforrásaiból. Eme, eredetileg Thomas Paine-től²³ és az utópista szocialistáktól, például Thomas Spence-től²⁴ és Charles Fourier-től²⁵ származó koncepció szerint a termelés minden külső erőforrása eredetileg természeti erőforrás, amelyet senki sem birtokolt. Következésképpen az volna a természeti erőforrások igazságos elosztása, ha mindenki *egyenlő mértékben* részesedne belőlük.²⁶

Természetesen az érv eredeti formájában nem működik, hiszen a természeti erőforrások újraosztása akadályokba ütközik. Az egyik akadály, hogy nem tudjuk úgy elosztani őket, mint egy tortát. Mindez nemcsak hogy nem volna hatékony, hanem bizonyos természeti erőforrások (például a szabad hozzáférésű javak vagy az egyén genetikai készlete) speciális jellemzői miatt egyenesen lehetetlen. A másik akadály az úgynevezett „hozzáadott érték” problémája. Nehezen belátható, hogyan tudnánk különválasztani a természetes formájukban meglévő erőforrásokat azoktól, amelyek már magukon viselik valakinek a keze munkáját, vagy több ember együttműködésének eredményeképpen jöttek létre, és így értékesebbek. Egyszerű példával élve: a megművelt földterület értéke nem azonos a műveletlen földterületével.

Az eredeti érv szelleme azonban megőrizhető. Nem a természeti erőforrásokat, hanem a belőlük származó *hasznot* kell valamilyen örökjárdék formájában szétosztani. Eszerint: azoknak, akik jelenleg részesednek a Föld erőforrásainak hasznából, úgymond „bérleti díjat” kell fizetniük azoknak, akik amúgy *szintén* jogos tulajdonosai a Föld erőforrásainak, de jelenleg nem a haszonélvezői.

E bérleti díjat vagy örökjárdékot testesíti meg az FNA eszméje. Nevezetesen: az FNA az egyenlő részesedés elve alapján *univerzális joga* mindenkinek, függetlenül attól, hogy szegénységben, avagy jómódban él. FNA-t tehát nem azért kell kapnia valakinek,

mert szüksége van rá, hanem azért, mert az egyenlő részesedés elve szerint *jár neki*.

3. A frontok világosak. Ha azt gondoljuk, hogy annak kell segítséget nyújtani, aki segítséget szenved, és aki nem szorul rá, annak felesleges, igazságtalan és pazarló, akkor biztosan nem rokonszenvezünk az FNA gondolatával. Ha azonban nem tekintjük fából vaskarikának az univerzális juttatások eszméjét, jelesül azt, hogy egy juttatást azért kell adni, mert a helyzetétől függetlenül arra mindenki jogosult, rokonszenvezhetünk az FNA koncepciójával.

IV. „A RECIPROCITÁS ELVE” VERSUS „AZ ÁLLAM EPISZTEMIKUS KORLÁTOZOTTSÁGA”

1. A szükség elvéhez hasonlóan sokak alapvető morális meggyőződése az is: „Ha kapsz, adnod is kell.” Ezt alkalmazva: az állam által biztosított jóléti juttatások (például a munkanélküli segély), vagy a különböző szolgáltatások (például az egészségügy) mindig megkövetelnek valamiféle kompenzációt azoktól, akik részesülnek belőlük. Ezt nevezzük a *reciprocitás elvének*. Allen Buchanan például a következőképpen érvel az elv mellett:

1. Az igazságosság érdem kérdése.
2. Csak azok érdemlik meg, hogy részesüljenek az együttműködésből származó társadalmi többletből, akik hozzájárulnak a társadalmi többlet előállításához. Következésképpen:
3. Csak azoknak van joguk részesedni a társadalmi erőforrásokból, akik hozzájárulnak a társadalmi többlet előállításához.²⁷

Vagy vegyük a következő, John Rawlstonól származó érvet.²⁸ Akik nem dolgoznak, holott képesek volnának rá, korlátlan szabadidővel rendelkeznek. Mármost a szabadidő a gazdasági és szociális előnyök sorába tartozik. Vagyis akik nem dolgoznak, de dolgozhatnak, egész egyszerűen előnyben részesítik a szabadidőt a jövedelemszerző tevékenységgel szemben. Tévedés hátrányos helyzetűnek tartani és nem igazságos pénzügyi juttatásban részesíteni őket.

Magyarán azok, akik részesülnek a politikai közösség támogatásából, de megtagadják, hogy hozzájáruljanak a közös jóhoz, megsértik a reciprocitás elvét. Egész egyszerűen „[i]gazságtalan, hogy olyan emberek, akik képesek dolgozni, de nem dolgoznak, mások munkájából éljenek”.²⁹

Már csak azért is morális kötelességünk, hogy hozzájáruljunk a közös jóhoz, mert gyerekként mind-

annyian részesülünk olyan közös javakból (például az oktatásból), amelyeket a társadalom idősebb tagjai állítottak elő. Ha tehát elérjük a felnőttkort, viszonzunk kell, amit kaptunk. Vagyis a szolidaritás kölcsönösséget jelent. Élesen fogalmazva, „a kompenzációtól független univerzális támogatás semmi egyéb, mint a szorgalmasan dolgozók kizsákmányolása a lusták által”.³⁰ John Rawls szavaival: „Ne etessük a malibui szörfösöket!”³¹ Wadsworth Yee hawaii szigeteki szenátor szavaival: „Ne legyenek paraziták a paradicsomban!”³² Lebowski (Töki) pedig ne bowlingozzon kedvére!

A reciprocitás elve az állami intézmények nézőpontjából munkakövetelményt jelent: az egyénnek elérhetővé kell tennie magát a munkaerőpiacon. E kompenzáció mikéntje országról országra változik. Egyes helyeken nem lehet visszautasítani az elfogadható állásajánlatokat, és be kell mutatni a munkakeresés bizonyítékait. Más helyeken valamilyen társadalmilag hasznos munkát kell végezni, esetleg részt venni valamilyen kötelezően előírt képzésben. Amennyiben pedig valaki nem tesz eleget a reciprocitás normájának, a közösség jogosan vonja meg tőle a támogatást. Vannak országok, amelyekben ha valaki sokadszorra sem fogadja el a munkaügyi központ által kínált állásajánlatot, nem részesülhet munkanélküli segélyben.

2. Annak ellenére, hogy a reciprocitás elve sokaknak az alapvető morális meggyőződése, azt is látni kell: az elv elfogulatlan és korrekt alkalmazása *szinte lehetetlen*. Rendkívül komplex vizsgálatot igényel például, hogy eldönthető legyen, valaki *valóban tehet-e* arról, hogy iskolázatlan, s ezért nem képes érvényesülni a munkaerőpiacon. Rendkívül komplex vizsgálat tudja csak egyes személyekre lebontva feltárni, hogy mekkora a normakövetés vagy konformitás személyes költsége (*personal costs of conformity*).³³

Gondoljunk bele: a genetikai és társadalmi örökség teljes mértékben az egyén kontrollján kívül esik. Egyikért sem felelős. Az is nehezen vitatható, hogy egyeseknek nagyobb tényleges szabadságuk van arra, hogy megvalósítsák az életcéljaikat, mint másoknak. Még ha létezik is metafizikai értelemben vett szabad akarat, vagyis – Helen Steward kifejezésével élve – a személyek képesek „valódi kezdetre” (*fresh start*),³⁴ rendkívüli módon különböznek abban, milyen akadályokkal kell szembenézniük egy társadalmi elvárás teljesítése során. Így a reciprocitás normájának (vagy bármilyen más, a többségi társadalom által elvárt normának) a teljesítése mögött egyénenként nagyon eltérő mértékű erőfeszítés áll. A konformitás személyes költségének

nagysága nyilvánvalóan függ mind a külső körülményektől (például attól, hogy valaki milyen környékre születik), mind a pszichológiai tulajdonságoktól (például attól, hogy valaki milyen döntési és döntéskövetési képességeket kapott örökül a környezetétől).

Más szavakkal: jogosan beszélhetünk valakinek az érdemeiről, ha *tudjuk*, milyen lapokat osztott neki a sors. Csak hát épp annak ismeretétől van elzárva az állam, hogy melyek is ezek a lapok. Azért, ami egyeseknek könnyen megy, másoknak keményen meg kell harcolniuk. Amíg valakinek minden komolyabb nehézség nélkül megy a tanulás, és szinte garantált az iskolai előmenetel, addig ez másnak óriási küzdelmet jelent. Amíg valaki gyerekkorában hatékony pénzkezelési mintákat látott (túlköltekezés kerülése, megtakarítás vészhelyzet esetére stb.), addig más rossz minták között nőtt fel (túlköltekezés, azonnali örömeik előnyben részesítése a megtakarítással szemben stb.). Könnyű belátni, hogy ez utóbbi személy nehezebben fog jó pénzügyi döntéseket hozni felnőttkorában.

Mármost (és ez a lényeg!): az illetékes hatóságoknak rendkívül kevés információ áll rendelkezésükre ahhoz, hogy egyedi esetekben *megbízhatóan* ítéljék meg a konformitás személyes költségét. Egyszóval az állam *episztemikusan el van zárva* attól, hogy jogosan kijelentsen ilyesmit: „X.Y. személy *tehet* arról, hogy rossz helyzetbe került”, vagy „X.Y. személy *nem érdemli meg* a támogatást”. Az efféle kijelentések nem, vagy rendkívül nehezen igazolhatók – gyakran még a legközelebbi hozzátartozók és barátok *sem* látnak tisztán. Jó okunk van tehát *agnosztikusnak* lenni embertársaink érdemeinek megállapításakor. Következésképpen a különböző feltételekhez kötött jóléti juttatásoknál igazságosabb az a támogatási rendszer, amely mindenkinek biztosítja az alapvető szükségleteinek kielégítéséhez elegendő erőforrásokat. Röviden szólva: igazságosabb az a támogatási rendszer, amely nem az érdem, hanem az emberi méltóság fogalmát veszi alapul.

3. A frontok világosak. Ha azt gondoljuk: juttatás annak jár, aki cserébe ad is valamit a közösségnek,

30 ■ *Uo.*

31 ■ Rawls: The Priority of Right and the Ideas of the Good, 257. old.

32 ■ Idézi Daniel P. Moynihan: *The Politics of Guaranteed Income: The Nixon Administration and the Family Assistance Plan*. Random House, New York, 1973. 32–34. old.

33 ■ Arneson: Egalitarianism and the Undeserving Poor.

34 ■ Helen Steward: *Metaphysics of Freedom*. Oxford University Press, Oxford, 2012. 188. old.

35 ■ Wong: Rethinking Selectivism and Selectivity by Means Test, 126. old.

36 ■ Lásd Vanderborgh – Van Parijs: *Alapjövedelem*.

37 ■ Lásd Claus Offe: A Non-Productivist Design for Social Policies. In: Philippe van Parijs (ed.): *Arguing for Basic Income*. Verso. London, 1992. 275–282. old.

vagyis annak, aki valamilyen oknál fogva érdemes rá, akkor valószínűtlen, hogy lelkes támogatói volnánk egy olyan univerzális juttatás gondolatának, mint az FNA. Ha ellenben úgy gondoljuk: az állam elvi okokból nem képes megbízhatóan megítélni, kinek milyen lapokat osztott a sors, *a fortiori* azt sem, kinek milyen erőfeszítésébe kerül tenni valamit a közösségért, s ezért jobb agnosztikusnak maradnunk, akkor elkötelezhetjük magunkat az FNA koncepciója mellett.

V. „A MUNKAPIACON VALÓ RÉSZVÉTEL” VERSUS „A MUNKAPIACRÓL VALÓ KIMARADÁS”

1. Sokan vélekednek úgy, hogy mivel a megélhetést biztosító jövedelmet a munkapiacra (és a tőkepiacra) lehet megszerezni, az a helyes társadalompolitika, amely a munkaképes lakosság *teljes* (vagy legalábbis *minél nagyobb arányú*) *foglalkoztatását* tűzi ki célul. Az ennek megfelelő gazdaságpolitikai cél pedig a munkahelyek teremtésében és a munkahelyteremtést elősegítő gazdasági növekedés gyorsításában áll. Az államra hárul az a feladat is, hogy gondoskodjék a munkapiac megfelelő működéséről, és képviselje mind a munkaadók, mind a munkavállalók érdekeit. Ilyenek a minimális vagy maximális bérrrel, a munkakörülményekkel vagy a munkaidővel kapcsolatos törvényi szabályozások.

A fizetett munka társadalmi presztízst jelent, és az egyének identitását is meghatározza. Ha valakivel megismerkedünk, szinte bizonyosan az egyik első kérdésünk a munkájára irányul; azaz a munkapiacra való viszonya alapján helyezük el az illetőt saját „szociális térképünkön”. Wong például úgy véli:

Akik nincsenek alkalmazásban, például a nyugdíjasok vagy a háziasszonyok, általában kisebb társadalmi presztízzsel rendelkeznek, mint azok, akik alkalmazásban vannak. Másképpen fogalmazva: a munkapiacra való viszonyuk szempontjából kevesebbet érnek.³⁵

Továbbá: a fizetett munka a társadalmi integráció eszköze is. Nemcsak arra teremt lehetőséget, hogy valaki megélhetést biztosító jövedelmet szerezzen, hanem a személyes fejlődésre, a társadalmi kapcsolatok bővítésére, a közös jóhoz való hozzájárulásra és ezáltal a társadalmi státusz kiérdemlésére is módot nyújt. Tehát valamennyi politikai közösség érdeke a lehető legszélesebb foglalkoztatottság.

Ebben a felfogásban a munka értékét a munka *piaci* értéke határozza meg. Egy munka attól értékes, ha

másvalaki számára is értéket képvisel. Ha ugyanis a kérdéses munka másvalaki számára értékes, akkor hajlandó fizetni érte; s minél nagyobb összeget hajlandó fizetni, annál nagyobb a kérdéses munka értéke.

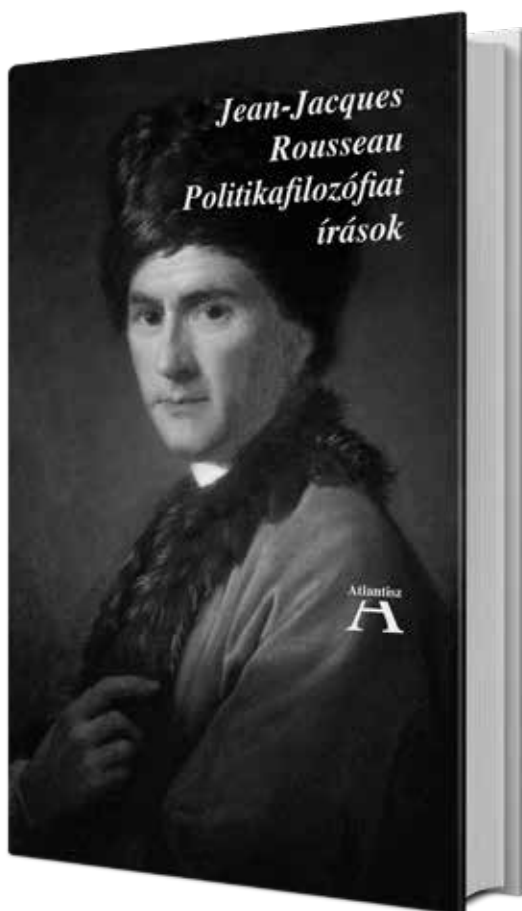
2. Vélekedhetünk másképpen is. Gondolhatjuk azt is, hogy – szemben a teljes foglalkoztatottság eszméjével – valójában az állam feladata az, hogy mindenkinek megadja a lehetőséget arra, hogy *kimaradjon a munkapiacról*.

Miért? Azért, mert a fizetett munkára *szüksős erőforrásként* érdemes tekinteni. Akár azért, mert – noha sokan vitatják – igaznak bizonyul az az előrejelzés, hogy a növekvő technológiai hatékonyság csökkenteni fogja az emberi munkaerő iránti keresletet. Akár azért, mert a technológiai fejlődés eredményeképpen átalakul a munkapiac: bizonyos típusú munkákra nagyobb, de bizonyos típusúakra lényegesen kisebb lesz az igény. Akár azért – és mi ezt tartjuk a legfontosabbnak –, mert a vég nélküli gazdasági növekedés és munkahelyteremtés ökológiai korlátokba ütközik.

Azt is látni kell, hogy a teljes foglalkoztatottsághoz és az új munkahelyek teremtéséhez ragaszkodni nem mindig hatékony, könnyen visszafelé sül el. Elképzelhető, hogy egy alacsony hozzáadott értékű előállító munkahely létrehozása és fenntartása lényegesen több költségbe kerül a társadalomnak, mint valamilyen univerzális juttatás kifizetése. Ha az állami intézményeknek olyan munkahelyeket kell fenntartaniuk, ahol foglalkoztatni kell a munkaerőpiacra egyébként – akár alkalmatlanság, akár motiválatlanság miatt – elhelyezkedni nem tudó egyéneket, az minden bizonnyal kevés nettó nyereséggel kecsegteti a munkaadót. Ráadásul hosszú távú negatív előítéletek alakul(hat)nak ki az ilyen állásokban alkalmazott munkavállalók erkölcsével és általában a közsférában uralkodó állapotokkal kapcsolatban.³⁶

Ahelyett, hogy ragaszkodnánk a teljes foglalkoztatottsághoz és az új munkahelyek teremtéséhez, inkább abból kell kiindulnunk: fizetett munkahely *szüksős* áll rendelkezésre, és nem juthat mindenkinek. Mármost, ha ez így van, akkor az államra két feladat hárul. Egyrészt biztosítania kell a munkapiacról való kimaradás lehetőségét. Azt, hogy az egyén számára valódi opció legyen, ha nem vállal fizetett munkát.³⁷ Másrészt a jelenleg rendelkezésre álló fizetett munkalehetőséget részekre kell osztani, hogy többeknek jusson. Vagyis az állami szabályozásnak a rövidebb munkaidő és a részmunkaidős állások kialakítását kell támogatnia.

Félreértés ne essék! Nem arról van szó, hogy e felfogás szerint az volna a helyes, ha a politikai közös-

 ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

1061 Budapest, Király utca 2., Anker Ház
 Tel.: (36 1) 267 6258
 E-mail: atlbook@t-online.hu
 www.atlantiszkiado.hu

ség két részre oszlana: a munkapiacon dolgozókra és a munkapiacról kimaradókra, hanem arról, hogy az egyén a fizetett munka és a munkapiacról való kimaradás különböző konstrukcióit váltogathassa az élete során. Például megtehesse, hogy néhány évet teljes állásban tölt, majd néhány évig nem vállal munkát, mert át akarja képezni magát, aztán néhány évig részmunkaidőben dolgozik, mert a gyerekeivel szeretne több időt tölteni stb.

E felfogáshoz az is szervesen hozzátartozik, hogy a munka társadalmi értéke nem egyezik meg a munkapiaci értékével. Egyrészt a munka értékét nem az határozza meg, hogy mások mennyit hajlandók fizetni érte, másrészt a nem fizetett munkát (gyereknevelést, idősgondozást, művészeti tevékenységet, civil szervezetekben való részvételt stb.) is épp olyan társadalmi státusz illeti meg, mint a fizetettet. Ezzel a politikai közösség tulajdonképpen azt ismeri el, hogy a piac értékítélete nem feltétlenül helyes. Az ugyanis, hogy a munkapiac történetesen milyen tevékenységet értékel, számos kontingens tényezőtől (kultúrától, technológiától, divattól, aktuális politikai helyzettől stb.) függ. Gondoljunk például arra: míg a kórházi nővérek a legtöbb helyen oly keveset keresnek, milyen sokat keresnek azok, akik például mobiltelefonok összeturmixolásáról vagy Kinder tojások kibontogatásáról készítenek videókat, melyek a Youtube-on több tízmillió (!) nézettséget érnek el. Egy univerzális juttatásnak (így az FNA-nak is) az a szerepe, hogy kiegészítse a fizetését, vagy biztosítsa a megélhetését azoknak, akik a piacon alacsonyra vagy semennyire nem értékelt tevékenységet végeznek.

E felfogásból az is egyenesen következik, hogy az elfogadhatónak tartott munkák körét nem egyedül az állam határozza meg, hanem ennek megítélése az egyéntől is függ. Ha egy politikai közösségben létezik FNA, akkor senki sincs rákényszerítve arra, hogy bármilyen munkát elfogadjon a megélhetése érdekében. Mindenkinek alkupozíciója van a munkaadókkal szemben. Mindenki maga dönthet arról, milyen munkát vállal el, mert tényleges lehetőség számára, hogy az FNA-val távol maradjon a munkapiactól.

3. A frontok világosak. Ha fontosnak tartjuk a munkapiacon való helytállás és a teljes foglalkoztatottság normáját, akkor nyilvánvalóan elutasítjuk az FNA koncepcióját, mivel az lehetővé teszi, hogy valaki kimaradjon a munkapiacról. Ha azonban úgy látjuk, hogy fizetett munkahelyből nem jut mindenkinek, és a munkapiacon kívül végzett munka éppolyan értékes lehet, mint a fizetett, akkor nyugodt szívvel támogathatjuk az FNA eszméjét. □